Jouni Välijärvi, professori
Jyväskylän yliopisto, Koulutuksen tutkimuslaitos
Eduskunnan Työelämä- ja tasa-arvovaliokunta 16.3.2018

Suomalaisnuorten osaaminen ja taustatekijöiden heijastuminen tuloksiin kansainvälisessä vertailussa

Suomalaiset peruskouluikäiset lapset ja nuoret ovat tiedollisessa osaamisessa edelleen maailman huippua, joskin tulosten kehityssuunta on ollut viime vuosina laskeva. Lukutaito ja luonnontiede ovat oppilaillemme erityisen vahvoja osaamisalueita. Matematiikassa osaamisemme on selvästi vaatimattomampaa, eikä tavoita enää maailman kärkimaita. Suomalaisoppilaiden asenteet, sisäinen motivaatio, oppimista koskevat uskomukset ja luottamus omiin taitoihin ovat alhaisella tasolla. Tämä ei vastaa lähellekään sitä affektiivisten valmiuksien tasoa, johon tiedollinen osaaminen antaisi edellytyksiä. Itseohjautuvaa osaamisen jatkuvaa kehittämistä korostavassa yhteiskunnassa tämä on jyvin huolestuttava havainto.

Seuraavassa on tiivistetysti kuvattu, miten suomalaisoppilaiden osaaminen sijoittuu viimeaikaisissa maiden välisissä vertailuissa. Koska tulokset perustuvat tyypillisesti 4000 – 8000 oppilaiden otoksiin, ei sijaluku maiden vertailussa ole koskaan täysin tarkka. Siksi sulkuihin on merkitty se väli, jolle Suomen lähes varmasti voidaan sanoa vertailuissa sijoittuvan.

PISA-tutkimuksessa (2015) Suomen sijaluku 73 maan tai alueen vertailussa oli luonnontieteissä 5. (3. – 8.), lukutaidossa 4. (2. – 5.) ja matematiikassa 13. (10. – 16.). Vaikka oppilaidemme keskimääräinen osaaminen on heikentynyt huippuvuodesta 2006 määrällisesti noin yhden kouluvuoden oppimista vastaavan määrän, meillä on edelleen erinomaiset edellytykset kehittyä yhtenä maailman osaavimmista kansakunnista. Tämä kuitenkin edellyttää rohkeutta uudistaa perusopetustamme toiminnallisesti ja rakenteellisesti. Erityistä huomiota tarvitsevat osaamisen minimitason alapuolelle jäävät nuoret, joiden osuus on kasvanut vuosituhannen alun 5 – 7 prosentista 10 -13 prosenttiin.

PISA-arviointi kohdentuu peruskoulua päättäviin oppilaisiin. Nuorempien oppilaiden (4. luokka) osalta tilannekuva on melko samankaltainen. Lukutaidossa sijoituksemme 50 maan vertailussa oli vuonna 2016 (PIRLS) 5. (3. – 5.). TIMSS-tutkimuksen (2015) mukaan 4.-luokkalaisemme sijoittuivat luonnontieteissä 47 maan vertailussa sijalle 7 (5. – 8.) ja matematiikassa sijalle 17 (14. – 18./49 maata). Matematiikan osaamista, erityisesti sen kehitystä aiempiin mittauksiin verrattuna, ei voida pitää tyydyttävänä. Myös kahdella muulla alueella kehityssuunta on ollut laskeva. Suomalaisten 4. – luokkalaisten osaaminen noudattelee siis samaa laskevaa kehitystrendiä kuin vanhemmilla oppilailla, vaikkakin yleinen osaamistaso on edelleen korkea.

Suomessa myös nuorten yhteiskunnallinen osaaminen on pysynyt korkealla tasolla. Viimeisimmässä mittauksessa suomalaisnuoret (8. lk) olivat tiedollisessa osaamisessa 24 maan vertailussa sijalla neljä (4). Noin 60 prosentin osaaminen arvioitiin erinomaiseksi, kun osallistujamaissa keskimäärin osuus oli 35 prosenttia. Sen sijaan nuorten nykyinen yhteiskunnallinen aktiivisuus ja halukkuus tulevaisuudessa osallistua demokratian keskeisten instituutioiden toimintaan oli Suomessa melko alhaista muihin maihin verrattuna. Yhteiskunnallisesti aktiivisten nuorten osuus on kuitenkin kasvanut edelliseen mittaukseen (2009) verrattuna.

Perinteisesti Suomi on voinut ylpeillä muita maita tasa-arvoisemmalla osaamisen jakautumisella. Erityisesti koulujen välinen, sosiaalinen (vanhempien koulutus ja ammatti, kodin varallisuus) ja

alueellinen tasa-arvo ovat olleet Suomen vahvuuksia. Suomen- ja ruotsinkielisten koulujen tulokset ovat 2000-luvun aikana tasoittuneet, kun ruotsinkieliset oppilaat vuosituhannen alkupuolella vielä jäivät selvästi jälkeen suomenkielisistä oppilaista erityisesti lukutaidossa ja luonnontieteissä. Sen sijaan sukupuolten tasa-arvo on ollut ja on edelleen koulujärjestelmämme haaste. Lukutaidossa poikien ja tyttöjen välinen ero on perinteisesti ollut OECD-maiden vertailussa yksi suurimpia tyttöjen hyväksi (1 – 1,5 kouluvuotta/PISA). Luonnontieteissä suomalaistytöt menestyvät selvästi poikia paremmin, kun OECD-maissa keskimäärin eroja ei ole. Suomessa tytöt ovat ajamassa poikien ohi myös matematiikassa (PISA 2015), kun pääsääntöisesti pojat ovat tällä alueella edelleen hieman tyttöjä vahvempia.

Uusimpien tulosten valossa koulujen väliset erot osaamisessa ovat Suomessa edelleen vertailumaiden pienimpiä. Kuitenkin lähinnä pääkaupunkiseudulla on nähtävissä uhka erojen kasvamisesta. Eri alueilla sekä maaseutu- ja kaupunkikouluissa osaaminen on perinteisesti ollut Suomessa tasoltaan lähes identtistä, mikä on kansainvälisesti hyvin poikkeuksellista. Viimeisimmät havainnot kuitenkin kertovat erojen kasvusta. Erityisesti pääkaupunkiseutu erottautuu muita osaavampana alueena. Kasvaneet erot kuitenkin pääosin selittyvät valikoivalla muuttoliikkeellä. Pääkaupunkiseudulle ja Etelä-Suomeen muuttavien perheiden koulutus- ja ammatillinen tausta on keskimääräistä korkeampi, mikä kasvattaa eroja alueiden väestön sosio-ekonomisessa rakenteessa. Koska kotitausta on yksi tärkeimmistä oppilaan osaamisen selittäjistä, muuttoliikkeen valikoiva vaikutus heijastuu näin myös oppimistulosten eroihin. Alueiden väliset erot kasvavat, vaikka eri koulujen opetus pysyisi yhtä tasalaatuisena kuin ennenkin.

Sukupuolen ohella haasteeksi koulutuksen tasa-arvolle on muodostunut maahanmuuttajataustaisista nuorista huolehtiminen. Erot näiden nuorten ja muiden suomalaisoppilaiden osaamisessa ovat suurempia kuin missään muussa OECD-maassa. Erityisen suuri ero on lukutaidossa, jossa maahanmuuttajataustaiset nuoret ovat keskimäärin 2-3 kouluvuotta jäljessä muita oppilaita.

Tasa-arvon suhteen suurin muutos 2000-luvulla on ollut oppilaan kotitaustan huomattava voimistuminen osaamisen erojen selittäjänä. Vuosituhannen ensimmäiselle vuosikymmenelle asti kotitausta heijastui oppilaan osaamiseen Suomessa vähemmän kuin juuri missään muussa OECD-maassa. Vuodesta 2009 (PISA) lähtien yhteys on kuitenkin hiljalleen vahvistunut ja on nyt (PISA 2015) jo hieman OECD-maiden keskitasoa voimakkaampi. Kun yleinen osaamisen taso on kyseisenä ajanjaksona heikentynyt, on lasku ollut erityisen voimakasta alimpien sosio-ekonomisten perheiden lapsilla. (ks. oheiset kalvot.)

Seuraavassa tarkastellaan yllä mainittujen tutkimusten valossa, miten isän ja äidin koulutustausta sekä ammatillinen status ovat yhteydessä oppilaiden osaamiseen. Oheiset kuviot kuvaavat näiden tekijöiden yhteyksiä yksityiskohtaisemmin. Hieman karkeistetusti yleishavaintona voidaan todeta, että vanhempien koulutustausta heijastuu ammattistatusta voimakkaammin lapsen osaamisen tasoon. Näin erityisesti alaluokilla. Äidin koulutus ja ammatti ovat voimakkaammin yhteydessä osaamiseen kuin isän vastaavat. Yhteys molempien vanhempien koulutukseen ja ammattiin on kuitenkin melko voimakas. Erityisesti, jos äidin koulutus vastaa korkeintaan perusasteen tutkintoa (kuvioissa ISCED 2 tai alempi), on oppilaan osaamisen taso pääsääntöisesti melko heikko muihin suomalaisoppilaisiin verrattuna.

Oheisissa kuvioissa vanhempien/huoltajien koulutustasoa kuvataan ISCED-luokituksen avulla. Kuvioissa ”enintään ISCED 2” tarkoittaa, että isä/äiti on suorittanut korkeintaan peruskoulua vastaavan tutkinnon. ”ISCED 5 tai korkeampi” tarkoittaa koulutusta, joka vastaa korkeakoulujen (yliopisto, ammattikorkeakoulu) ja aiempien ammatillisten opistoasteiden ylempiä tutkintoja.

PISA-tulosten (2015) mukaan äidin kuuluminen alimpaan koulutusryhmään ennakoi oppilaalle luonnontieteissä keskimäärin 70 heikompaa pistemäärää kuin äidin kuuluminen korkeakoulutettujen ryhmään (kalvo 6). Tämä vastaa lähes kahden kouluvuoden luonnontieteiden opintoja. Isän osalta vastaava ero oli 53 pistettä. Lukutaitoon ja matematiikan osaamiseen vanhempien koulutustausta heijastui vastaavalla tavalla, joskin yhteys oli hieman heikompi. Isän ja äidin ammatillinen status heijastuivat yhtä lailla voimakkaasti peruskouluaan päättävien suoriutumiseen luonnontieteissä (kalvo 7). Alimman ja ylimmän ammattiryhmän kodeista tulevien oppilaiden ero oli 71 pistettä, ja yhteys oli molempien huoltajien osalta yhdenmukainen. Yhteiskunnalliseen osaamiseen (ICCS 2016) huoltajien koulutus oli yhteydessä PISA:n kanssa lähes identtisellä tavalla. Ero isän koulutuksen suhteen oli ääriryhmien välillä 49 pistettä ja äidin koulutuksen osalta 69 pistettä (kalvo 8).

Vastaavat yhteydet vanhempien koulutuksen, ammattiaseman ja lapsen osaamisen välillä näkyvät myös 4. luokkalaisia koskevissa tutkimuksissa. Yhteys on vanhempien koulutuksen osalta lievästi ja ammatin suhteen selvästi heikompi kuin peruskouluaan päättävillä (PISA 2015). 4. –luokkalaisilla äidin kuuluminen alimpaan koulutettujen ryhmään ennakoi lukutaidossa (PIRLS 2016) keskimäärin 66 pistettä heikompaa tulosta kuin äidin korkeakoulututkinto. Isänkoulutuksen suhteen vastaava ero oli 43 pistettä (kalvo 9). Vastaavasti äidin kuuluminen ylimpään ammattien ryhmään ennakoi 4. –luokkalaiselle 46 pistettä korkeampaa lukutaidon pistemäärää kuin äidin ammatin sijoittuminen alimpaan ryhmään. Isän ammatin yhteys oli samaa suuruusluokkaa, ero ääriryhmien välillä oli 50 pistettä (kalvo 10).